

Det store gearskifte på landet

Tekst og foto: Bjørn Petersen

Forbundets udsendte medarbejder har været i frilandsmuseet Den Fynske Landsby på et endagskursus om de danske landboreformer, og hvordan de påvirkede landskabet.

Bl a gav en af kulturlandskabsforbundets navnkundige tidligere bestyrelsesmedlemmer, museumsinspektør Anders Myrthue *) et livligt historisk overblik til de deltagende medlemmer af de danske naturvejlederes "Kulturhistorisk Netværk".

I grove træk, kan man sige at "landboreformerne" var det store "gearskifte" i forvaltningen af Danmarks landbaserede naturressurser, der skete gennem mange konkrete ændringer af teknik, videnskab, jura, social organisering, ejendomsforhold om a i løbet af det (17. -)18., 19. (og 20.) århundrede.

Iflg Anders Myrthue var Danmarks befolkningstal og nationale økonomi i 1600-tallet ikke højere end i vikingetiden. Til dels på grund af epidemier og krige, men også på grund af fastlåste forældede traditioner. Efterhånden begyndte der dog at ske lidt; velsagtens både under indtryk af et efterhånden stigende befolkningstryk, og af tidens internationale kulturelle og teknisk-videnskabelige udviklinger. **)

En vigtig fastlåsende faktor var at ejerskab til land var organiseret på en rigid og urimelig måde med dybe historiske (og biologiske?) rødder. ***)

*) Bl a medarrangør af årsmødet 2001 i Ålbæk, Vendsyssel (Nordjylland), se Lommen 27. Desværre har Anders så meget andet at se til, at han nok ikke har tid til at træde ind i forbundet igen, sagde han desværre).

**) Måske er noget af nedenstående spidsformuleret på måder, Anders ikke ville kunne stå inde for. Og måske har jeg misforstået noget. Teksten er ikke et referat, men mine egne refleksioner efter en inspirerende dag.

***) Nutidige politiske kræfter arbejder henimod at et mindretal af ekstra grådige skal blive stadigt rigere og få stadigt større bestemmende indflydelse på alt, mens det store flertal af mere beskedne (eller mindre heldige) skal opleve utryghed og underordnes de grådigstes dagsordner.

Dette forekommer mange oplyste borgere som absurd og dumt (*ikke mindst lige nu, marts 2017, hvor en vanvittig arbejdsmarkedskonflikt truer, netop på grund en politisk bestræbelse på at demonstrere at befolkningsflertallets tjenere, de offentligt ansatte ikke skal belønnes efter fortjeneste, men ringeagtes og administreres oppefra-og-ned*).

Imidlertid er det at dømme efter mange antropologiske data snarere normalt end abnormt at mennesker indretter samfund i stramme hierarkier, der understøtter grådige mindretal. Man kan dårligt undgå den tanke at både grådighed og overdreven respekt / angst for dominerende alfahanner i lange perioder har givet stærke og konstante evolutionære fordele i menneskeartens udvikling. Måske endnu stærkere end vor også medfødte retfærdighedssans.

Så hvis vi også *inde* i de nordiske velfærdssamfund er mere permanent på vej mod mere ulighed og mindre velfærd, er det *måske* snarest en tilbagemod til normale historiske tilstande efter en historisk parentes?

Efter reformationen (1536, plejer man at sætte den til), ejedes næsten alt dansk land af enten kronen eller forskellige godser. Befolkningen var formelt set ikke trælle / slaver, men både sædvaner, jura og den helt almindeligt udbredte og anerkendte voldskultur fastholdt det store flertal under slavelignende udsigtsløse omstændigheder. Vi var bønder på herrens mark - altså ikke Gud Herrens, men herremandens. Ikke mærkeligt at den tids bondestand fremstod apatisk, uoplyst og i de fines øjne mindre menneskelig end dem selv. Det er vist et ret almindeligt menneskeligt fænomen at såvel fjender som undertrykte bliver beskrevet og opfattet som fx dyriske, umenneskelige eller untermenschen, og deres eventuelle egen kultur som underlegen.

Nå, men i oplysningstiden ændredes mange ting i Europa og Danmark. Landbrugsreformerne var nok ret grundlæggende, men langt fra det eneste. Kolonialisme, oversøisk slavehandel, skolegang, naturvidenskab, merkantilisme revolutioner, romantik og mange andre elementer spillede sammen i at skabe nye forudsætninger for de postmoderne kulturlandskaber, vi idag kan opleve erodere allerede.

Man kan overveje, hvad der *konkret* satte de nye udviklinger i gang. Den danske (landskabs-)historiker Thorkild Kjærgaard (bl a *Den Danske Revolution*) har kritiseret det, han i en navnkundig artikel kaldte "Gårdmandslinjen i dansk historieskrivning", for at lægge for meget vægt på bondebefolkningens egen frihedstrang. Meget tyder på at det snarere var en elite af fremsynede mere eller mindre revolutionære og ihvertfald højtuddannede, frit og utraditionelt tænkende herremænd, forskere og embedsmænd, der påtvang en modvillig og apatisk stivnet landbefolkning befriende forandringer. Altså uanset stand - hvadenten man lever i privilegeret overdådig overfladiskhed på andres bekostning eller i fornødret trældom, kommer forandringsevne først og fremmest an på viden og fornuft. Og selvfølgelig: politisk magt til at sætte den igennem. (*Det lyder meget nutidigt, synes jeg. Måske projicerer jeg?*).

Nå, men i hvert fald: 2 grundlæggende ændringer gennemførtes langsomt gennem 17- og 1800-tallet: Bønderne gik fra at være fæstebønder og landsbyerne gik fra at dyrkes i dyrkningsfællesskab. En **fæstebonde** havde det privilegium at *bestyre* en gård med familie, folk, fæ, bygninger, jord, rettigheder og pligter. Gården tilhørte ligesom alle landsbyens andre gårde, og en række andre landsbyer, herremanden. Eller i nogle tilfælde kronen, kirken eller en anden institution, som eventuelt uddelegerede rettighederne til en mellemmand som "len" (svarer nærmest til langtids-lån). I den grumset komplekse virkelighed var det selvfølgelig ikke så enkelt, men fyldt med undtagelser, mellemformer, nuancer osv; dét beskæftiger et stort historieforskningsfelt sig med i detaljer, som jeg skøjter let henover.

Dyrkningsfællesskabet vil sige at dyrkning (og brak (= træda) af al landsbyens jord blev forvaltet i en fælles proces, hvor alle måtte acceptere hvad der blev besluttet mere eller mindre ligeværdigt. Alle landsbyens gårde (mindst 3 gårde for at defineres som landsby) havde andele i alle dele af det fælles dyrkningslandskab. For at bonitet og andre resurser kunne være forholdsmæssigt fordelt (under opretholdelse af de grundlæggende uligheder i gårdstørrelser), havde hver gård MANGE små agre fordelt i landskabet. (Også fællesskabet havde masser af nuancer og variationer, som der også findes en omfattende historieforskning om). Alle var således afhængige af en vis konsensus om driften – og dét ved man jo er stærkt konserverende.

For at nye metoder og tankesæt kunne vinde indpas, måtte både fæstesystemet afløses af selveje, og fællesskabet af individuelle jordtilliggender. Da kunne enhver bonde frit føle sig motiveret til at akkumulere værdier, der kunne gå i arv i hans egen slægt, og da kunne enhver bonde frit eksperimentere med mergling, afgrødevalg, dræning og alskens andre metoder.

(De dele af landbefolkningen, der IKKE var fæstebønder / gårdmænd eller familjemedlemmer, kunne fortsat hverken frit eksperimentere eller ambitionere ret meget. Husmænd (torpare), tyende, fattige mv fik det muligvis ligefrem værre i den første tid efter **udskiftningen** ("laga" och "stora skiftet"). Grundlæggende uligheder bevarede, men balancen mellem adel og bondestand vippede. Feudal orden afløstes af markedsøkonomi.)

Noget lignende er vel sket i Norge, Finland og andre (nordvest?)europæiske lande? Eller hvad? Ikke noget, jeg ved noget om.

Danmarks landskaber forvandlede gradvist men radikalt af disse ændringer, og ikke mindst de moderniseringer af dyrkning og forarbejdning, samt transport og hele livet på landet, som de + udviklingen i videnskab og teknologi gav mulighed for. De gamle fællede og overdrev (utmark) blev i høj grad opdyrket, og det gjorde moser, enge og kratskov også; naturligt krogede forløb i landskabet erstattedes af lige linjer; mange landsbyers gårde og huse spredtes. Højskoven blev ”indfredet”, dvs dele af den blev spærret inde bag lange lineal-lige (sten-)gærder, mens andre dele opdyrkedes. Baggrunden var at den traditionelle husdyrgræsning i skovene blev effektivt forbudt, så vedproduktionen kunne udføres rationelt. I det hele taget skiftede husdyrenes rolle fra at de tidligere færdedes frit og imellem hinanden i det åbne landskab udenfor indhegnede marker og haver, til at det nu var dyrene, der hegnedes inde i små (mere og mere specialiserede) folde, mens alt udenfor principielt var at betragte som dyrket. Denne udvikling har i vor tid nået det sørgelige ekstrem at masser af dyr aldrig ser dagens lys, men produceres af importerede proteiner inde i fabrikker, der af ulogiske, men historisk betingede grunde ligger ude på landet istedetfor i havnene, og at næsten ingen arealer samgræsses af forskellige arter.

Udviklingen var også *medvirkende* til at tidligere tiders fattigdom og fornedrelse langsomt kunne udfases på land såvel som i by. For dé aspekter af udviklingen har arbejderbevægelsen dog nok været mere vigtig. Der var, og ér stadig stor modvilje mod social ansvarlighed og solidaritet hos de danske politiske partier, der særligt hæger om landbruget. Især hvis det koster de velhavende noget.

Som før nævnt er denne tekst på ingen måde et referat af Anders Myrtues foredrag, som gik ind i en masse meget interessante detaljer, og i mindre grad forklarede de store træk for os danske kulturhistorisk interesserede naturvejledere, der jo nok kender dem i forvejen. Kurset skulle bl a handle om ”*landboreformernes kulturspor som præger det danske landskab. Endvidere opnås ny viden om samspillet mellem landboreformerne og naturen i en historisk kontekst.*

Landboreformerne ændrede markant på anvendelsen af naturens ressourcer og kurset vil således stille skarpt på de mange historiske spor som landskab og bygninger fra perioden kan gemme på.

Formidling: *Udskiftningen af landbrugsjorden og udflytningen af bøndergårdene betød et helt forandret kulturlandskab. Vi arbejder med, hvordan du kan formidle naturen og mennesket fra landboreformtiden.”*

Jeg oplevede nu ikke så meget fokus direkte på kultursporene i landskabet og samspillet med naturen, eller på hvordan jeg kan *formidle* dén og mennesket fra landboreformtiden. Men dermed ikke sagt at Anders Myrtues ikke var stærkt oplysende – bare mere om bebyggelsesmønstre, makrohistoriske processer og om de mange fremskridt af teknisk-videnskabelig og politisk-kulturel art, der har betinget udviklingen.

Inden foredraget blev vi guidet rundt i ca 1/3 af museet af museumsinspektør Lise Knudsen. Den Fynske Landsby har altid lagt vægt på at være et levende museum med levende landbrug, dyr, haver, marker, produktion og mennesker i aktivitet. Så her så vi naturligvis elementer af landskab og natur, selvom turen mest så på bygningerne, og selvom de interessante formidlings-spørgsmål meget drejede sig om dém, og om produktionen og dagliglivet, mere end om landskabet i større skala og den mere uforarbejdede natur.

Den Fynske Landsby har valgt at fokusere på brydningstiden i det 19. århundrede, hvor selve de grundlæggende landboreformer i princippet var gennemført, men endnu i færd med at blive implementeret, kan man måske kalde det. Følgerne af landsbyernes omorganisering, bøndernes nye selvbevidsthed og landproletariatets nye rodløshed slog igennem samtidig med at nye tanker, dyrkningsmetoder, afgrøder og teknikker vandt indpas.

(Det hele førte *senere* efterhånden i Danmark til såvel andelsbevægelsen, hvor gårdmændene slog sig sammen om forarbejdning, forskning og markedsføring, som til arbejderbevægelsens storhed (i byerne) og at adelen ganske vist ikke forsvandt, men efterhånden blev marginaliseret som politisk magtfaktor.)

Et landskabselement, der især påkalder sig opmærksomhed i forbindelse med udskiftningen, er *hegnene*. I fællesskabets landskaber var de fleste af dem enten virtuelle (memorede rækkefølger af naturlige kendetegn i landskabet, som beskrev ejendomsgrænser) eller midlertidige afspærringer (typisk flethegn) for at holde husdyr ude fra de arealer, som i perioden var under dyrkning og ikke i brak (tråde). Dyrene måtte typisk gerne gå på brakken - og når afgrøderne var høstet nedlagdes fletgærdet, heraf udtrykket "opgive ævred", dvs afslutte en midlertidig hævd.

Efter udskiftning af produktionsenhederne, blev langt flere og langt mere permanente synlige og mærkbare grænser nødvendige. Der byggedes mange kilometer stengærder og jorddiger, og der plantedes mange kilometer levende hegn; på Fyn især pil (*Salix*), poppel (*Populus*) og syren (*Syringa*). Vi fik forevist en **landevejspoppel** (*Populus x canadensis*) der er en "sværm" af krydsninger mellem Sort-Poppel (*P. nigra*) og Virginsk Poppel (*P. deltoides*), som har den store fordel, hverken at sprede masser af frø eller masser af rods kud. Sjovt, og måske uheldigt? nok stod den i en blandet allé af såvel hassel som poppel, nogle af dem endda i samme plantehul. Jeg spekulerer på om det er et musealt uheld eller en fynsk specialitet. Det forekommer mig ihvertfald at sådanne stringente hegn langs landevejen typisk netop holder strengt på arts-renheden. Jeg mener at en af H.C. Andersens historier har nogle linjer lige præcis om dét: Et gammelt piletræ, som efter herskabets mening er helt malplaceret i rækken af ranke popler. Desværre kan jeg ikke huske hvilken historie. Er der én, der kan hjælpe? Måske er historien faktisk af en anden forfatter?

Denne udstillingsgenstand har særlig interesse for en roskildenser som mig: den berømte centrifuge fra Maglekilde maskinfabrik i en tidlig udgave. Ingen danskere kender den i resten af Norden så velkendte separator til hjemmebrug. I Danmark er transportvejene så nemme, og slog andelsmejerierne så tidligt igennem at man meget hurtigt holdt op med at forarbejde mælken hjemme. Maglekilde-centrifugen spillede en vigtig rolle i mekaniseringen af mejeriet, og indirekte i den tidlige udvikling af dansk agrotech-industri øvrigt.

Den Fynske Landsby arbejder med in situ-bevaring af gamle husdyrracer og gamle håndværk, bl a ølbrygning.

I perioden med industrialisering af dansk ølbrygning var Fyn kendt som den egn i Danmark hvor hjemmebrygningen holdt længst ud.

Og under mikrobryggeriernes fremvækst var flere fynske pionerer blandt de bedste - og holder stadig ved.

Det ”typiske” herregårdslandskab i Danmark med store ubrudte marker i splendid isolation (og lange lige alleer) er ikke mere end et par hundrede år gammelt: Det handler ikke bare om mejetærskere, hesteriver osv, men også om hoveri = tvangsarbejde som del af betalingen for fæste af fæstegårde. Hovbønderne skulle kunne nå frem og tilbage uden at være alt for trætte til at yde en seriøs arbejdsindsats på herrens mark.

(Denne mark er efter nutidens forhold meget beskednen for en ager i omdrift. Mekaniseringen har i høj grad ødelagt variationerne i de danske landbrugslandskaber, og fortsætter med at gøre det: I disse år er det en givtig forretning for landbrugere at fylde lavninger op med affaldsjord fra bygge- og anlægsprojekter i byerne. Landskabet forfladiges og vilde arters levesteder fjernes.)

